

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Матеріали ХІХ-ї науково-практичної конференції

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»**

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

*Матеріали ХІХ науково-практичної конференції
(м. Хотин, 27 жовтня 2023 р.)*

Хотин 2023

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43
X 852

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця»
(протокол № 3 від 20.11. 2023 р.)*

Редакційна колегія

Буйновська Є.В.

директор ДІАЗ «Хотинська фортеця»

Шалаєва І.А.

заступник директора ДІАЗ «Хотинська фортеця»

Сандуляк В.О.

завідувач науково-дослідним відділом ДІАЗ «Хотинська фортеця»

Позняков Д.В.

завідувач музейно-освітнім відділом ДІАЗ «Хотинська фортеця»

Редколегією збережено авторський стиль викладу. Відповідальність за достовірність наукової інформації та посилань несуть автори статей.

X852 Дослідження та збереження культурної спадщини України // Матеріали ХІХ наук.-практ. конф. (м. Хотин 27 жовтня 2023 р.). Хотин, 2023. – 113 с.

У збірнику вміщено матеріали доповідей науково-практичної конференції з актуальних питань історії та археології. Для істориків, краєзнавців, археологів, музейних працівників, учителів історії, викладачів і студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43

ЗМІСТ

Залізні знахідки з Хотинської фортеці	<i>БУЙНОВСЬКА Єлизавета</i>	5
Дослідження об'єкта культурної спадщини Хмельниччини: Миколаївська церква в с. Савинці.	<i>ГЕРАСИМЧУК Тетяна</i>	11
Визначення ступеня деградації мокрої археологічної деревини із застосуванням методу гідростатичного зважування	<i>ГОЛОВАХА Роман</i>	20
«Пилип Орлик. Шлях гетьмана». До формування фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця»	<i>ДРОБЯЗКО Наталія</i>	25
Турецькі символи Хотинської фортеці: значення та збереження	<i>ІВАНОЧКО Альона</i>	32
Творчі надбання славетного українського митця Георгія Нарбута	<i>КОВАЛЬОВ Олександр, МІРОШНИЧЕНКО Надія</i>	44
Дослідження та збереження пам'ятки архітектури національного значення башта Ляцька	<i>КУЛІШОВА Анна, ПАГОР Валентин</i>	52
Мечеті османського Хотина	<i>ПОЗНЯКОВ Денис</i>	63

Фрагмент гривни-корони з Грелівки (Вінницька обл. України)	<i>ПРОХНЕНКО Ігор, ІЛЬКІВ Микола</i>	71
Жетони для рахування з замків Закарпаття	<i>ПРОХНЕНКО Ігор, СУХАР Арсен, КОЗАР Василь</i>	76
Фрагменти скляних гранат з Хотинської фортеці	<i>САНДУЛЯК Віктор</i>	83
Виставковий проєкт «Вбиті Росією: вчора – Батурін, сьогодні – Буча» Національного заповідника «Гетьманська столиця»	<i>ХАРМАК Марина</i>	94
Трьох-Анастасіївська церква в Глухові: історія будівництва та реставрація	<i>ШИШКІНА Юлія</i>	101

**«ПИЛИП ОРЛИК. ШЛЯХ ГЕТЬМАНА». ДО ФОРМУВАННЯ
ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА
«ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»⁴**

У даній статті вперше поетапно розкривається масштабний проєкт «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» підготовлений істориками Національного заповідника «Гетьманська столиця», підсумком якого стало монументальне однойменне полотно Заслуженого діяча мистецтв України Олесь Солов'я. Стаття підкреслює важливість комплектування фондової колекції, пов'язаної з Пилипом Орликом та привертає увагу до значущості пошанування і вивчення діяльності відомого українського гетьмана, як видатної історичної постаті української історії. Представлення полотна «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» в експозиційних залах палацу гетьмана Кирила Розумовського сприятиме більш глибокому розумінню історичної постаті гетьмана Пилипа Орлика та його життєвої дороги.

Ключові слова: Пилип Орлик, «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», Батурин, Національний заповідник «Гетьманська столиця».

Наукове комплектування фондів музею – процес систематичний, чіткий і тривалий. У законі України «Про музеї та музейну справу» у статті 2 «Музейна справа та основні напрями діяльності музеїв» зазначено: «Основними напрямками діяльності музеїв є ..., комплектування музейних зібрань, ..., які можуть бути визначеними як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України» [5, С. 49]. З 2002 р. колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» (далі заповідник) формує фондову колекцію по темі гетьмана Пилипа Орлика та його родини. Наші напрямки формування колекції географічно і тематично пов'язані з їх життям, побутом та діяльністю.

Зауважимо, що оригінальних речей, які б належали Пилипу Орлику чи його родині в музейному фонді України на сьогодні не виявлено. І це результат нищівної політики московії впродовж століть. Ми ретельно досліджуємо і популяризуємо життєву дорогу Пилипа Орлика, який як

⁴Наталія Дробязко. (Батурин).

Заступник завідувача відділом «Палац гетьмана Кирила Розумовського». Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

державний діяч сформувався саме в Батурині – гетьманській столиці України, в уряді гетьмана Івана Мазепи, впродовж 1699–1708 рр. Зібранню музейних предметів по темі Орликів передувала велика, наполеглива праця, до якої було залучено багато людей, музейних установ, видавництв та країн: Україна, Франція, Естонія, Швеція, Польща.

На сьогодні заповідник є міжнародно визнаним центром науково-дослідної, науково-експозиційної і науково-фондової роботи по вивченню, популяризації та формуванню колекції, яка розкриває життя і діяльність родини гетьмана Пилипа Орлика. В охоронних зонах заповідника з 2017 р. досліджується єдина відома садиба Пилипа Орлика в Батурині і ми вже маємо сенсаційне відкриття – кахля з родинним гербом Орликів «Новина» та ініціалами «F.O». В 2017–2019 рр. ми повернули несправедливо забуте ім'я сина гетьмана, підготувавши в палаці гетьмана Кирила Розумовського міжнародну виставку «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину».

У 2022 р. Україна на державному рівні відзначала 350-ту річницю з дня народження гетьмана Пилипа Орлика. Історики заповідника наполегливо працювали над масштабним проєктом «Пилип Орлик. Шлях гетьмана». Нашою метою стало – гідно, ґрунтовно і всебічно розкрити славетну сторінку життя українського гетьмана Пилипа Орлика. Тому що його діяльність на благо України є беззаперечним прикладом мужності і єдності, віри і сили українця-патріота, і вона доречна наразі, коли в умовах російсько-української війни йде боротьба за територіальну цілісність всередині країни [1, С. 127].

В рамках цього проєкту в 2021-2022 рр. істориками заповідника було проведено ряд вагомих наукових і науково-популярних досліджень. У співпраці з Генеральним консульством України в Салоніках (Греція) та Генеральним консульством України у Стамбулі (Туреччина) ми провели ґрунтовну роботу зі встановлення емігрантського шляху гетьмана. У

грудні 2021 р., у ході наукового відрядження до Салонік, історики заповідника визначили та зафіксували місця, пов'язані з життям і діяльністю Пилипа Орлика, адже саме тут він провів 12 років (1722–1734 рр.) і саме тут писав «Діаріуш подорожній».

Найважливішим і найвідповідальнішим став проєкт створення монументального полотна «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» відомим українським художником Олесем Солов'єм за концепцією істориків заповідника. Ми підготували історичну карту пересування гетьмана, яка вперше визначила найголовніші місця його перебування в різних країнах. Всі дати подали за старим і новим стилем та вказали тогочасні і сучасні назви країн. Підібрали ілюстративний ряд. Життєва дорога гетьмана була поділена на чотири розділи: «Витоки», «Освіта», «Становлення політичного діяча», «Гетьманство. Шлях в еміграції». Історична інформація складена за ґрунтовими працями: Дмитришин І. «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії» (2019); Рендюк Т. «Пилип Орлик: молдавські та румунські шляхи» (2013); Соболев В. «Дух Мазепи в діях та «Діаріуші» його наступника» (2009), «Помножені часом світи» (2009), «Его-документи епохи бароко у порівняльному контексті» (2012), «Атропология родинної пам'яті і філософія витривалості» (2020), «Пилип Орлик сам про себе» (2021) [2, С. 13].

У січні 2022 р. член Національної спілки художників України, доцент кафедри живопису та композиції НАОМА, Заслужений діяч мистецтв України Олесь Соловей за науковою концепцією істориків заповідника розпочав писати монументальне полотно «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» (рис.1). Це перше масштабне полотно (розміри 185x220 см), яке детально розкриває життя і діяльність українського гетьмана Пилипа Орлика.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України на певний час призупинила нашу діяльність, адже діяльність заповідника була

зосереджена лише на збереженні колекцій і пам'яток. Водночас ми розуміли, що справа вшанування Пилипа Орлика є необхідною і особливо актуальною нині. Тому максимально приклали зусилля для реалізації своїх задумів.

Весь час роботи над полотном Олесь Соловей тісно співпрацював з істориками заповідника, які консультували художника в історичних аспектах життя і діяльності гетьмана, а він в свою чергу почергово презентував нам етапи своєї роботи. Вперше, ескіз картини митець представив на міжнародному онлайн-вебінарі «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» з нагоди Дня Конституції України організованому колективом заповідника 28 червня 2022 р. У своєму виступі художник детально описав картину: «Працюючи над цим полотном я постарався не просто зобразити Пилипа Орлика, а сформувати образ метафору високо достойного гетьмана. Я не обрав шлях перелічення всіх позицій. Я обрав для себе образ метафору людини-колони, людини-скелі, яка з найнесприятливіших обставин стала носієм справжньої подвижності. На цьому полотні ви можете побачити образ метафору – стоїть на скелі Пилип Орлик над ним бачимо декілька зображень. Одне із зображень – «Слава», яка тримає в своїх руках булаву гетьмана Івана Мазепи, а поруч жіночий образ «Долі», яка тримає картуш з зображенням герба Пилипа Орлика «Новина» і Конституцією на якій лежить терновий вінок. Я не дав Пилипу Орлику в руки булаву, я не дав йому в руки перо, я поклав його руку на серце. Це гетьман який поклявся служити Україні в край несприятливих умов. І для мене глибоко символічно є момент гетьмана і батька. Було дуже багато знищено родів, розпорошених родин, і в арці праворуч, в ніші зображую Ганну Герцик, дружину Пилипа Орлика, яка народила 8 дітей. І для мене це також подвиг жінки-матері, яка уособлює образ України, яка пішла на всю поталу разом зі своїм чоловіком і пройшла весь тернистий шлях. Не можна обійтися і без образу Івана

Мазепи. Ліворуч від «Слави», у сні, зі свічкою в руках Іван Мазепа. Ми бачимо біля нього в картуші герб і він зображений на тлі Батуринської Цитаделі. Я не зробив її палаючою... Це унікальне місто. Воно було відроджене за часів Кирила Розумовського і відроджено у вільній незалежній Україні. У правому лівому верхньому куті зображений цар петро, він басує на галопуючому коні і тримає в руках череп. Людина яка заради своєї мети перейде все і людське життя для нього не важливе. Над ним зображення двоголового орла. Спускаючись до низу я зображую в колі султана Османської імперії Ахмеда III. Одного із векторів геополітичної рівноваги того часу. Далі йде зображення двох вершників. Один із вершників це кошовий отаман Війська Запорізького Кость Гордієнко, який підтримав Івана Мазепу і зі своїм військом запорозьким підтримали обрання Пилипа Орлика на гетьмана. Внизу попід скелею військо запорозьке яке одноголосно підтримало на обрання Пилипа Орлика. На першому плані є священослужитель, який служить службу божу, козак з литаврами, а внизу під скелею на водах бурхливих зображую корабель, це метафора поневірянь Пилипа Орлика, його мандрівної долі. В правому нижньому куті запряжені воли у віз з козацькими гарматами. Щодо волів це є символом української незламності, основний гужовий транспорт тієї доби. Зверху – шведський король Карла XII, який вітає, і підтримує обрання Пилипа Орлика гетьманом України. Біля нього стоять його славні воїни шведського війська. Поруч – король Польщі Станіслав Лещинський» [3].

До Дня Української Державності, 28 липня 2022 р., історики заповідника презентували документальний фільм-виставку «Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин» в Українському національному музеї у Чикаго. Фільм-виставка розкриває 10-річний період життя Пилипа Орлика у мазепинському Батурині (1698–1708 рр.) і представляє ескіз роботи Олеся Солов'я «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» [4].

У грудні 2022 р. картина була представлена широкому загалу на 10-й Всеукраїнській художній виставці «Україна від Трипілля до сьогодення в образах сучасних художників» до 300-річчя Григорія Сковороди, у виставкових залах Центрального будинку художника НСХУ. Дана робота отримала схвальні відгуки фахівців мистецтвознавців і істориків.

2023 р. увінчався пошуками коштів на придбання полотна до фондової колекції заповідника. Дякуючи благодійникам: Євгену Суру (українському меценату, засновнику благодійного фонду «Спадок Гетьманщини»), Олександрю Савруку (декану Києво-Могилянської бізнес-школи), Едуарду Шевченку (уродженцю Батурина), Миколі Тереху (члену Національної спілки краєзнавців України, багаторічному співробітнику Національного заповідника «Гетьманська столиця») ми змогли придбати полотно, яке презентуємо у виставковій залі палацу гетьмана України Кирила Розумовського. Батуринський палац Кирила Розумовського – це єдиний збережений гетьманський палац на теренах України, де буде історично справедливо представити видатного гетьмана України, відомого борця за українську незалежність Пилипа Орлика. Важливо, що у палаці, з 2019 р. представлений міжнародний виставковий проєкт «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину», який вперше в Україні представляє видатного гетьманича. А монументальне полотно «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» дасть змогу розкрити життєву дорогу відомого гетьмана.

Підсумовуючи зазначимо, що формування фондової колекції по Пилипу Орлику і його родині продовжується. Ми і далі вивчатимемо, досліджуватимемо, шукатимемо по краплинці історичні згадки та формуватимемо фондове зібрання.

Рис. 1. Картина «Пилип Орлик. Шлях гетьмана». Худ. Олесь Соловей. 2022 р. З фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Джерала та література

1. Дробязко Н. На пошанування гетьмана Пилипа Орлика, до 350-ї річниці від дня народження. *Розумовські зустрічі: зб. наук. праць*. № 10. Чернігів. 2023. С. 126-131;
2. Дробязко Н. Шлях гетьмана Пилипа Орлика. // *Світ-інфо*. – 2022. – № 231 – С.13;
3. Міжнародний онлайн-вебінар «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», до 350-ї річниці від дня народження. // YouTube Національний заповідник «Гетьманська столиця». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rTFENRA3G5E> 01.07.2022;
4. Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин. Документальний фільм-виставка. // YouTube Національний заповідник «Гетьманська столиця». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=boH9GV4AkQE> 19.08.2022;
5. Про музеї та музейну справу. Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249 / 95-ВР // *Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док.* – К.: Істина, 2002. – С. 49.